

УДК 811.161.2'373.2(477.43/44)

НОМІНАЦІЯ ВИНА І ПИВА У ГОВІРКАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Оскірко О.П.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті проаналізовано назви *вина* і *пива* у східноподільських говірках, досліджено етимологію аналізованих номенів. З'ясовано, що репрезентанти цієї лексико-семантичної мікрогрупи за структурою є однослівні найменування. Більшість однослівних назв – питомі лексеми або їх деривати, зрідка – аналітичні найменування – узгоджені словосполучення.

Визначальними диференційними ознаками у лексико-семантичній групі на позначення хмільних напоїв є «місце виготовлення», «спосіб виготовлення», «колір», «інгредієнт», «час витримки», «смак».

Ключові слова: назви хмільних напоїв, способи номінації, мотиваційні ознаки, аналітичні найменування, східноподільські говірки.

Постановка проблеми. Діалектна лексика є основним джерелом наукових досліджень, яка відображає культурний код нації, у якій збереглися духовні скарби, здобутки, отримані від пращурів. Український народ за своєю ментальністю завжди вирізнявся від інших народів гостинністю, вмінням шанувати звичаї та обряди, різного роду свята, зокрема храмові: весілля, хрестини, похорони, зустрічі тощо. Саме тому сьогодні як і в старожитності було багато нагод для вживання спиртних (алкогольних) напоїв.

Аналіз останніх результатів досліджень. Останнім часом увага науковців зосереджена на дослідженні тематичних груп лексики. У діалектологічних студіях питанню лексики харчування присвячено мало уваги. В етнографічному аспекті номінації напоїв досліджувала Л. Артюх [1], у діахронії та синхронії найменування напоїв здійснено С. Яценком [5]. Окремі параграфи наукових робіт присвятили цій проблемі В. Різник (Різник), Л. Борис (Борис), Е. Гоца (Гоца), М. Волошинова (Волошинова).

Лексико-семантична група на позначення хмільних напоїв ще не була предметом спеціального дослідження у східноподільських говірках, що й визначає **актуальність** розвідки.

Об'єктом дослідження є східноподільські говірки.

Предметом аналізу є лексеми на позначення хмільних напоїв у східноподільських говірках.

Мета статті – проаналізувати способи номінації в лексико-семантичній групі назв хмільних напоїв у східноподільських говірках, визначити найбільш продуктивні, з'ясувати особливості найменувань за структурою. Для досягнення мети визначено такі **завдання**: 1) проаналізувати номінацію хмільних напоїв у східноподільських говірках; 2) визначити найбільш продуктивні способи утворення номенів та їх структуру.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети зумовило використання методів аналізу лексикографічних джерел, зіставного, описового та лінгвогеографічного.

Джерельною базою дослідження стали власні експедиційні записи, виконані упродовж 2014–2017 рр. у населених пунктах Кіровоградської, Черкаської, Вінницької областей за спеціально розробленою програмою, а також діалектні та лексикографічні праці.

Виклад основного матеріалу. У мікрогрупі назв хмільних напоїв визначальною є диферен-

ційна ознака «спосіб та місце виготовлення», що дозволяє виокремити підгрупи назв алкогольних напоїв на підставі опозиції сем 'напій власного виготовлення': 'назви марочних напоїв'.

Напої власного виробництва. У досліджуваних нами говірках цю мікрогрупу утворюють лексеми *ви́но*, *в'їно*, та аналітичні найменування *ви́но до́лмашн'є*, *ви́но сво́йє*, *ви́но само́робне*.

Вино – один із найрозповсюдженіших спиртних напоїв серед українців. Популярність уживання продукту зумовили появу нових назв, пов'язаних із місцем, способом приготування, використання різних інгредієнтів, технології приготування, смакових якостей та міцності напою. Зауважимо, вино за (кількістю, частотою) вживанням не поступається на сьогоднішній день навіть пиву, а за свідченням діалектоносіїв, технологія його виготовлення є простішою і не потребує великих затрат. Спираючись на етнографічні розвідки, припускаємо, що збільшення кількості виробництва вина в домашніх умовах розпочалося від часу активної боротьби проти пияцтва в селі у кінці XIX – початку XX ст. [2, с. 133]. Лексема *вино* зафіксована ще в староукраїнській мові з неоднозначним значенням (СДЯ, т. 1, с. 434). Етимологи лексеми *вино* виводять з якоїсь мови стародавніх культур середземноморських островів, Малої Азії та Кавказу III–IV тисячоліття до н.е. і пояснюють розвиток семантики так: «витка рослини» > «плоди цієї рослини» > «напій із виноградного соку» (ЕСУМ, т. 1, с. 377).

Словник СУМ та «Новий тлумачний словник української мови» лексеми *вино* реєструють зі значенням «напій з виноградного або з деяких інших ягідних та плодкових соків, що перебродили, набувши певної алкогольної міцності й аромату» (СУМ, т. 1, с. 441; Яременко, т. 1, с. 227).

Із таким же значенням лексема *вино* функціонує в говірках української мови (Борис, с. 258).

У досліджуваних нами говірках лексема *ви́но* функціонує зі значенням 'слабоалкогольний напій із винограду або інших плодів' (Шм, Йс, Мч, Лк, Рз, Уг, Чй, Зр, Пн, Лщ, Бт, Гр, Жр, Снх, Ск, СХ, Юр, Тп, Тр, РБ, Клд, Хр, Клд).

Осібню у східноподільських говірках, окрім однослівних найменувань *ви́но*, *в'їно*, зафіксовано атрибутивні словосполучення, утворені за моделлю «іменник *вино* + прикметник», де залежні слова *домашнє*, *своє*, *саморобне* вказують на спосіб виготовлення напою: *ви́но до́лмашн'є*

(Пн, Лщ, Бт, Гр, Жр, Снх, Ск, СХ,) *вино своєїе* (Шм, Йс, Мч, Лк, Рз, Уг, Чй, Зр, Пн, Лщ, Бт, Гр, Жр, Снх, Ск), *вино самолюбне* (Гр, Жр, Снх, Ск, СХ, Юр, Тп, Тр, РБ, Клд, Хр, Клд).

Лексема *вино* входить до складу номінацій, у яких атрибутив передає ДО «колір», утворену за моделлю «іменник + прикметник + прикметник»: *вино із синього винограду* (Тп, Цб, Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Крт, Кбр, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Дб, Крс), *вино із білого винограду* (Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Плн, Плс, Крс, Глм, Окс, Клд), а також найменування *біле домашнє вино, червоне домашнє вино, красне домашнє вино, синє домашнє вино* (Шм, Мх, Тп, Цб, Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Крт, Кбр, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Дб, Крс, Глм, Окс, Гнн), у яких прикметник *домашнє* передає місце приготування напою, та двослівні аналітичні найменування *вино біле* «напій з фруктів, білого винограду або яблук, в процесі бродіння набувши алкогольної міцності» (Тп, Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Плн, Плс, Крс, Глм, Окс, Клд, Гнн), *вино червоне* «слабоалкогольний напій з різних сортів винограду» (Шм, Мх, Тп, Цб, Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Крт, Кбр, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Дб, Крс, Глм, Окс, Гнн), *вино синє* «напій із синього винограду в процесі бродіння набув міцності» (Уг, Шм, Мх, Тп, Цб, Рс, Чй, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд), *рожеве вино, розове вино* «алкогольний напій із яблук» (Крт, Тр, Клн, Жр, Снх, Ск, Уг, Чй, Зр, Лщ, Бт, Гр, Сч, Сн, Юр, СХ, Трг, Рс, Рз, Глм, Плс).

Еквівалентну позицію сем «алкогольний напій з дріжджів та винограду» (Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Плс, Глм, Окс, Клд, Гнн) : «алкогольний напій, настояний з фруктів, частіше з винограду з додаванням цукру» (Тп, Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Плн, Плс, Гнн) у східноподільських говірках реалізовано лексемами *кисле* : *солотке*.

Питома лексема *вино* входить до складу двослівних номінацій, у яких атрибутив передає ДО «смак»: *кисле вино* (Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Трг, Юр, Лщ, Хр, Гр), *солотке вино* (СХ, Хм, Рс, Рз, Хр, Кбр, Крт, Глм, Плн), *сухе вино* (Шм, Йс, Мч, Лк, Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Трг, Юр, Лщ, Хр, Гр, Бр, Уг, Чй, Сн, Сч, Плс), *терпке вино* (Хр, Гр, Бр, Уг, Чй, Сн, Сч, Плс, Об, Окс, Дб, Тп, Крс, Дб, Зл, РБ, Клб, Рс, Рз, Ів, Нд, Клн).

Номінація напоїв, виготовлених у домашніх умовах, зумовлена ДО «час витримки» вина. У східноподільських говірках диференційну ознаку «час витримки» передають аналітичні найменування, утворені атрибутивним зв'язком за моделлю «прикметник + іменник»: *старе вино, молоде вино, дайне вино, цогор'ичне вино, минулор'ичне вино, позатор'ичне вино, нин'ешнє вино, теперичнє вино*.

На позначення основного інгредієнта виготовлення вина у говірках Східного Поділля вживають словосполучення *вино виноградне* (Шм, Йс, Мч, Лк, Мх, Тп, Цб, Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Крт, Кбр, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Дб, Крс, Глм, Окс, Клд, Гнн) та дериват *виноградне* (Шм, Йс, Мч, Лк, Клд), *вино йаблучне* (Чй, Уг, Снх, Ск, Мх, Тп, Цб, Рс, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Крт, Кбр), *вино сливоє*

(Мх, Тп, Цб, Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Крт, Кбр), а також словосполучення, утворені за моделлю «іменник + прийменник + іменник»: *вино з винограду, вино з йаблук, вино з абрикос*.

Сему «невистояний алкогольний напій з винограду або інших фруктів» (Тп, Цб, Рс, Чй, Уг, Снх, Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Крт, Кбр, Плн, Глм) на досліджуваному ареалі реалізує словосполучення *вино молоде*.

Назви марочних напоїв зумовлені диференційними ознаками «місце виготовлення», «марка», «міцність». У досліджуваних говірках цю мікрогрупу утворюють назви алкогольних напоїв, виготовлені на промисловості: *вино магазинє, вино купленє, вино заводське*, однослівні назви *портвейн, вермут, кагор*, а також словосполучення *молдайс'ке вино, кримс'ке вино, грузинс'ке вино*.

Опозицію у досліджуваних говірках утворюють лексеми, що позначають міцність напоїв «кріплене» (16-22%): «некріплене» (9-16%) вино.

Диференційну ознаку «міцність» у східноподільських говірках передають лексемами *міцне, кріплене, слабке*. Архілексема *вино* входить до складу двослівних номінацій, у яких атрибутив передає ознаку міцності вина, утворені за моделлю «прикметник + іменник *вино*»: *слабке вино* «слабоалкогольний напій на основі винограду без додавання дріжджів» (Гр, Клб, СХ, Рс, Рз, Зр, Клд, Гнн, Плн, Плс, Сн, Сч, Лщ, Йс, Мч, Лк, Мх, Тп, Хр, Бт, Жр, Снх, Крт, Об, Уг, Чй, Кбр, Глм, Дб, Крс, РБ, Зл, Окс), *міцне вино* «алкогольний напій з винограду вистояний» (Гр, Сн, Сч, Крт, Об, Шм, Йс, Мч, Лщ, Жр, Снх, Кбр, Глм, Лк, Плн, Уг, Чй, Мх, Тп, Хр, Бт, Плс, Зл, Окс, Дб, Крс, РБ, Рз, Зр, Клд, Гнн, Клб, СХ, Рс), *кріплене вино* «алкогольний напій з винограду, отриманий шляхом бродіння» (Бт, Рз, Зр, Клд, Гнн, Гр, Уг, Об, Кбр, Глм, Клб, Чй, Сн, Жр, Снх, Крт, Плн, Плс, Зл, Окс, Дб, Сч, Лщ, Крс, РБ, Тп, Хр, Йс, Мч), *кріпл'онє вино* «напій з переважно з чорного винограду виготовлений з дріжджів та цукру» (Тп, Хр, Бт, Гр, Уг, Чй, Сн, Жр, Снх, Крт, Об, Клб, СХ, Кбр, Зр, Клд, Глм, Плн, Шм, Йс, Мч, Плс, Лк, Мх, Зл, Окс, Дб, Крс, РБ, Рс, Рз, Гнн, Сч, Лщ), а також універбат *кріпл'ак* (Зр, Клд, Глм).

Назви спиртних напоїв, виробництво яких пов'язане зі способом виготовлення репрезентує лексема *пиво* – слабоалкогольний напій, технологія приготування якого найрізноманітніша. Зауважимо, найбільш поширеним є виготовлення пива на виробництві, у домашніх умовах мало хто вдається до його приготування.

Пиво пест. *пивце* – старовинний малоалкогольний напій, що виготовляється з ячмінного солоду і хмелю. Здавна *пиво* було символом злагоді, взаєморозуміння. Український народ цінує міру в споживанні хмільного напою та його високу якість [3, с. 499].

Лексема *пиво* належить до давніх назв на позначення напою *пиво* < **pivo*, і як зазначають етимологи, пов'язане з дієсловом **piti* «пити» (ЕСУМ, т. 4, с. 366). Відома лексема й найдавнішим слов'янським та українським пам'яткам XIV – XVII ст. зі значенням «хмільний напій» [5]. Назву утворено за аналогією до номінації росли-

ни *хміль* (лат. *Humulus lupulus*), вид багаторічних трав'янистих рослин родини коноплевих, яку вживали під час варива. Словник СУМ лексему *хміль* реєструє як багатозначну: 'однорічна або багаторічна витка рослина родини шовковицевих, деякі види якої використовують у пивоварінні'; 'який-небудь п'янкий напій'; 'стан сп'яніння від дії п'янких напоїв'; 'стан піднесення, збудження, самозабуття, викликаний чим-небудь'; 'різновид узору для розпису або вишивки, який має вигляд цієї рослини' (СУМ, т. 11, с. 97).

Лексема *пиво* широко репрезентована в мові. Так, Словник за редакцією Б. Д. Грінченка реєструє лексему *пиво* 'пиво' (Грінченко, т. 3, с. 150). У сучасній українській мові слово *пиво* вживається у значенні 'малоалкогольний напій, що виготовляється звичайно з ячмінного солоду і хмелю' (СУМ, т. 6, с. 350). Словник за редакцією Є. Желехівського ілюструє ряд спільнокореневих слів, що становлять словотвірне гніздо: *пиво, пиво'ній, пи'вак, пи'вота* [4, т. 2, с. 631], *пів'пиво Halbbier* [4, т. 2, с. 636].

У досліджуваних нами говірках виявлено лексеми *пиво, п'иво* зі значенням 'хмільний напій': *хм'іл'ний на'питок* (Шм, Йс, Мч, Цб, Клн, Жр, Снх, Ск, СХ, Ів, Клн, Нд, Трг, Юр, Лщ, Бт, Гр, Сч, Сн, Хр, Уг, Чй, Зр, Рс, Тп).

Основним інгредієнтом, на якому виготовляли *пиво*, було штучно пророщене зерно пшениці, ячменю, жита, звідси й назви: *ячмінне, пшеничне, житне*. Усі зазначені назви метонімічного походження: назва рослини переноситься на її походження «рослина» → «зерно рослини». Звідси й походження назв пива: *пиво ячмінне, пиво пшеничне, пиво житне*, а також *світле пиво, темне пиво*.

На позначення хмільного напою у досліджуваних говірках зафіксовано двослівні аналітичні найменування з опорним словом *пиво*, які вказують на

ДО «колір»: *пиво світле, пиво темне, пиво бі'іле, пиво жо'йте, пиво чорне*;

ДО «інгредієнт»: *пиво йач'м'іне, пиво житн'е, пиво пше'нічне*;

ДО «місце виготовлення»: *пиво чеур'ніг'і'їс'ке, пиво луманс'ке*;

ДО «міцність»: *пиво м'іцне, пиво бе'залко'гол'не; пиво хм'іл'не, пиво хм'іл'ове*.

На смакові властивості пива та міцність у східноподільських говірках вказують такі виявлені мовні сполуки *пиво бе'залко'гол'не* (Жр, Снх, Ск, Лщ, Сч, Уг), *пиво с'в'ітле* (Лщ, Уг, Чй), *пиво 'темне* (Юр, Нд, Трг). Припускаємо, що колір пива вказує на якість пива та смак, прослідкуємо: *пиво с'в'ітле* 'слабоалкогольний напій' (Лщ, Уг, Чй), вказує на низький рівень алкоголю, а, приміром, мовна сполука *пиво 'темне* 'алкогольний напій' (Юр, Нд, Трг) сигналізує про міцність напою. У бойківських говірках *пиво* 'слабоалкогольний напій (до 3-6%)' (Борис, с. 297).

Висновки. Отже, на позначення хмільних напоїв у східноподільських говірках використовують питомі лексеми *ви'но, пиво*. Визначено, що у мікрогрупі назв алкогольних напоїв визначальною є диференційна ознака «спосіб та місце виготовлення», що дозволяє виокремити підгрупи назв слабоалкогольних напоїв на підставі опозиції сем 'напій власного виготовлення': 'назви марочних напоїв'. З'ясовано, що питома лексема *вино* входить до складу двослівних найменувань, у яких атрибутив передає ДО «місце виготовлення» *ви'но до'машн'е, ви'но свої'е, ви'но само'робне*; ДО «смак» *кисле ви'но, солодке ви'но, су'хе ви'но, терп'ке ви'но*; ДО «час витримки» *ста'ре ви'но, моло'де ви'но, да'їн'е ви'но, ц'ого'р'ічне ви'но, минуло'р'ічне ви'но, позато'р'ішн'е ви'но, нин'ешн'е ви'но, те'перичк'іне ви'но*. На позначення *пива* у досліджуваних говірках зафіксовано однослівні й двослівні аналітичні найменування з опорним словом *пиво*, визначальними диференційними ознаками є «колір», «інгредієнт», «місце виготовлення», «міцність».

Список обстежених населених пунктів:

Шм. – Шамраївка; Йс. – Йосипівка; Мч. – Мечиславка; Лк. – Лукашівка; Хм. – Хомутиці; Тп. – Тополівка; Жр. – Журавка; Уг. – Угловата; Чй. – Чайківка; Пп. – Попудня; Нд. – Надлак; Окс. – Оксанино; Дб. – Добра; Гнн. – Ганнівка; Лщ. – Ліщинівка; Рз. – Розсішки; Хр. – Христинівка; Сч. – Сичівка; Сн. – Синиця; СХ. – Скалівські Хутори; Трг. – Торговиця; Нд. – Надлак; Ск. – Скаліва; Ів. – Іванівка; Юр. – Юріївка; Рс. – Русалівка; Крт. – Крутогорб; Кбр. – Кобринове; Глм. – Гольма; Тр. – Тарасівка; Плс. – Плоске; Об. – Обжиле; Зл. – Заліське; Крс. – Красногірка; Клд. – Колодисте.

Джерела:

Волошинова – Волошинова М.О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослов'янських говірках : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / М.О. Волошинова. – Луганськ, 2014. – 301 с.; **Грінченко** – Грінченко Б.Д. Словарь української мови : у 4 т. / Б.Д. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1982–2006; **СДЯ** – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / Гл. ред. Чл.-кор. АН СССР Р.И. Аванесов. – М.: Русский язык, 1988. – Т. 1–4; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І.К. Білодід та ін. – К.: Наук. думка, 1970; **Борис** – Борис Л. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. Борис. – Чернівці, 2015. – 20 с.; **Гоца** – Гоца Еріка. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.07 „Українська мова” / Еріка Гоца. – Ужгород, 2001. – 20 с.; **Різнюк** – Різнюк В.П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-надністрянського суміжжя : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2017. – 21 с.; **Яременко** – Новий тлумачний словник української мови / [Укл. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К.: Вид-во „Аконіт”, 1998. – Т. 1–2.

Список літератури:

1. Артюх Л.Ф. Весільне печиво українців та росіян / Л.Ф. Артюх // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 5. – С. 80–84.
2. Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів / [укл. Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська]. – Чернівці: Рута, 2006. – 383 с.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006.
4. Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. У 2-х т. – Львів, 1885–1886.
5. Яценко С.А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII століть: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Інститут укр. мови НАН України. Київ. 2009. – 242 с.

Оскірко А.П.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

НОМИНАЦИЯ ВИНА И ПИВА В ГОВОРАХ ВОСТОЧНОГО ПОДОЛЬЯ**Аннотация**

В статье проанализированы названия *вина* и *пива* в восточноподольских говорах, исследованы этимология анализируемых номен. Выяснено, что репрезентанты этой лексико-семантической микрогруппы по структуре являются однословные наименования. Большинство однословные названий – удельные лексемы или их дериваты, изредка – аналитические наименование – согласованные словосочетания. Определяющими дифференциальными признаками в лексико-семантической группе для обозначения хмельных напитков является «место изготовления», «способ изготовления», «цвет», «ингредиент», «время выдержки», «вкус».

Ключевые слова: названия хмельных напитков, способы номинации, мотивационные признаки, аналитические наименование, восточноподольские говора.

Oskirko A.P.

Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna

NOMINATION OF WINE AND BEER IN EASTERN PODIL DIALECTS**Summary**

The article analyzes the names of wine and beer in the Eastern Podil dialects, the etymology of the analyzed nomenclature is studied. It was found out that the representatives of this lexico-semantic microgroup by structure are single-word nomens. Most of single-word names are specific lexemes or their derivatives, occasionally they are either analytical names or agreed word collocations. The defining differential features of the studied lexico-semantic group for nominating barm beverages are "place of manufacturing", "manufacturing method", "colour", "ingredient", "aging time", "taste".

Keywords: names of barm beverages, methods of nomination, motivational characteristics, analytical name, Eastern Podil dialects.